

Neus Nogué Serrano

LA DIXI DE PERSONA
EN CATALÀ

Pròleg de Lluís Payrató

Publicacions de l'Abadia de Montserrat
2008

ÍNDIX

Pròleg, per Lluís Payrató	9
1. INTRODUCCIÓ	11
2. L'ESTUDI DE LA DIXI: BREU APROXIMACIÓ HISTÒRICA	16
2.1. Un precedent remot: la <i>Sintaxi</i> grega d'Apolloni Díscol	16
2.2. La influència de la semiòtica i la semàntica filosòfica: Charles A. Peirce	18
2.3. Primeres aportacions de la lingüística contemporània	19
2.3.1. Otto Jespersen	19
2.3.2. Karl Bühler	20
2.3.3. Roman Jakobson	21
2.3.4. Émile Benveniste	21
2.3.5. La semàntica generativa	22
2.3.6. Uriel Weinreich	23
2.4. La dixi, objecte d'estudi de la pragmàtica	24
2.4.1. Charles J. Fillmore	24
2.4.2. John Lyons	25
2.4.3. Catherine Kerbrat-Orecchioni	26
2.4.4. Stephen C. Levinson	27
2.4.5. Gisa <i>Raub</i>	28
2.4.6. Altres aportacions	29
2.5. La (re)incorporació de la dixi a la gramàtica	30
3. LA DIXI COM A FENOMEN: ENTRE LA GRAMÀTICA I LA PRAGMÀTICA	33
3.1. La referència díctica	33
3.2. El context	36
3.3. L'origen de coordenades o centre díctic per defecte	38
3.4. La semàntica de les expressions díctiques i les categories díctiques	40
3.4.1. La dixi d'espai	41
3.4.2. La dixi de temps	43

3.4.3.	La dixi de persona	44
	a) L'anomenada <i>dixi social</i>	45
3.4.4.	La dixi de manera	47
3.5.	Els usos de la dixi	49
3.5.1.	La dixi gestual i la dixi simbòlica	49
3.5.2.	La dixi textual	52
3.5.3.	La dixi analògica	55
3.5.4.	El desplaçament del centre díctic	56
	a) L'anomenat <i>present històric</i> i altres fenòmens relacionats	57
	b) El discurs reportat	59
3.6.	Els límits de la dixi	62
3.6.1.	Dixi i subjectivitat	62
3.6.2.	Dixi i informativitat	63
3.6.3.	Dixi i anàfora	66
3.7.	La codificació de la dixi	67
3.7.1.	Els morfemes verbals	68
	a) Morfemes verbals de temps	68
	b) Morfemes verbals de persona	68
3.7.2.	Els pronoms personals	69
	a) Pronoms personals àtons	70
	b) Pronoms personals tòpics	71
3.7.3.	L'article definit	72
3.7.4.	Els demostratius	74
3.7.5.	Els adverbis de temps, lloc i manera	78
3.7.6.	El vocatiu	79
3.7.7.	Els díctics lèxics	80
3.7.8.	Altres estructures díctiques	81
3.7.9.	Ús díctic de formes prototípicament no díctiques	82
3.7.10.	Els díctics elidits	83
3.7.11.	Dixi i acceptabilitat	86
3.7.12.	Usos no díctics de formes díctiques	87
4	DIXI DE PERSONA I PARTICIPACIÓ	93
4.1.	Definicions	93
4.2.	L'estudi dels participants	96
4.3.	El <i>footing</i> o posició	99
4.4.	El marc participatiu	100
4.5.	El format de producció: del parlant monolític a un enunciator que es descompon	102
4.6.	El format de recepció: de l'oient monolític a un enunciatari que es descompon	114

4.6.1. L'audiència	123
4.7. Els collectius en què s'inclouen els participants	130
5. DIXI DE PERSONA I GRAMATICALITZACIÓ DE LA REFERÈNCIA ALS PARTICIPANTS	134
5.1. L'enunciador	135
5.1.1. La primera persona del singular	136
5.1.2. La primera persona del plural	141
a) L'ús inclusiu de la primera persona del plural	144
b) L'ús exclusiu de la primera persona del plural	149
5.1.3. Diversos enunciadors	157
5.2. L'enunciatari	159
5.2.1. La segona persona del singular	159
5.2.2. La segona persona del plural	161
5.2.3. El vocatiu	169
a) El vocatiu de crida	171
b) El vocatiu d'acostament	176
c) Vocatiu i rol	178
5.2.4. L'ús inclusiu de la primera persona del plural	180
5.3. Les imatges de l'enunciador i el destinatari directe	180
5.4. Aspectes estructurals	182
5.4.1. <i>Segons jo</i>	182
5.4.2. La concordança entre subjecte i verb	184
5.4.3. Restriccions formals	187
6. DIXI DE PERSONA I FORMES MENYS GRAMATICALITZADES PER A LA REFERÈNCIA ALS PARTICIPANTS	190
6.1. L'enunciador	191
6.1.1. La primera persona del plural	191
a) El plural majestàtic	191
b) El plural de modèstia	195
c) L'imperatiu plural	197
d) El plural d'implicació del destinatari directe	197
e) El plural d'implicació de l'enunciador	198
f) El plural genèric	201
6.1.2. La segona persona del singular	203
6.1.3. La tercera persona	207
a) <i>Un -a</i>	207
b) <i>Menda</i> i <i>servidor -a</i>	209
c) L'ús d'un sintagma nominal ple	212
6.1.4. La primera persona del singular	221
a) L'ús metonímic	221

b)	L'ús genèric	222
6.2.	L'enunciatari	222
6.2.1.	El destinatari directe	223
a)	La primera persona del plural	223
b)	La segona persona del plural	226
i)	El tractament de <i>vós</i>	226
ii)	El plural genèric	229
c)	La tercera persona	230
i)	El tractament de <i>vostè(s)</i>	231
ii)	L'ús d'un sintagma nominal ple	234
iii)	Els morfemes verbals i els pronoms de tercera persona	238
d)	El singular en lloc del plural	239
6.2.2.	El destinatari no interpellat	240
a)	La tercera persona	241
i)	Els morfemes verbals i els pronoms personals àtons	241
ii)	Els pronoms personals tòpics	241
iii)	Els demostratius	243
iv)	L'ús d'un sintagma nominal ple	244
b)	La primera persona del plural	248
6.2.3.	L'oient potencial	248
6.3.	Les imatges del destinatari no interpellat, de l'oient potencial i de persones no participants	250
6.4.	Aspectes estructurals	252
6.4.1.	Formes que eviten la referència als participants	252
a)	L'elisió d'un complement	252
b)	Les construccions passives	253
c)	La nominalització	255
6.4.2.	El datiu «ètic» o d'interès	257
7.	EXPRESSIONS DÍCTIQUES DE PERSONA I PERSPECTIVES INTERPRETATIVES	259
7.1.	El caràcter pragmàtic de la identificació dels referents de les expressions díctiques de persona	259
7.1.1.	El context	260
7.1.2.	La indeterminació referencial	267
7.2.	El caràcter no arbitrari de les formes menys gramaticalitzades per a la referència als participants	269
7.3.	Dixi de persona i cortesia	276
7.3.1.	El model de Brown i Levinson i la referència cortesa als participants	276
a)	Actes d'amenaça oberts i directes	277
b)	Actes d'amenaça amb cortesia positiva	278

LA DIXI DE PERSONA EN CATALÀ	339
c) Actes d'amenaça amb cortesia negativa	279
d) La combinació d'estratègies	283
e) La compensació d'estratègies	284
7.3.2. La descortesia i la referència als participants	284
8. RECAPITULACIÓ I CONCLUSIONS	287
BIBLIOGRAFIA	295
ANNEXOS	309
Annex 1. Descripció de les mostres que constitueixen el corpus . .	311
Annex 2. Fonts dels exemples complementaris	331

PRÒLEG

Encara que la paraula *dixi* la gran majoria dels parlants no la coneixen, designa un fenomen bàsic de la comunicació humana i del llenguatge verbal en particular: per una banda el lligam que s'estableix entre el sistema o capacitat, i per l'altra la pràctica o actualització, també anomenada en el llenguatge de les arts i d'alguna teoria gramatical *performance* (o actuació). La *dixi* és el punt de trobada entre la gramàtica d'una llengua i l'ús que se'n fa, entre el codi, l'estructura, i el missatge contextualitzat. La *dixi* del català posa en relació, per tant, la maquinària gramatical de la llengua catalana amb cada un dels contextos situacionals en què es fa servir, i en tres coordenades bàsiques: la de persona, la de temps i la de lloc. De totes tres, segurament la més necessitada d'un estudi aprofundit i rigorós en català era la primera, la de persona, i per això ens hem de congratular de l'aparició de l'obra de Neus Nogué que tinc el plaer i l'honor de presentar: un tractat molt ben elaborat sobre la *dixi* de persona en català i sobre totes les circumstàncies que l'envolten, en especial els marcs participatius dels interlocutors, amb una anàlisi excel·lent de tots els papers que hi desenvolupen els emissors i els receptors o, amb una terminologia ja força usual i pròpia de la teoria de l'enunciació, els enunciadors i els enunciataris.

Quants *nosaltres* existeixen? O sigui, dit d'una altra manera però que vol dir el mateix: què significa *nosaltres*, exactament? ¿I per què té o evoca significats diferents en circumstàncies diferents? *Jo i tu* volen dir sempre el mateix? El lema de la propaganda d'una cursa deia, en forma de repte, «Tu contra el tu de l'any passat"... amb un primer *tu* dític i un segon *tu* ben diferent. Tan curiós com el mecanisme propi de moltes llengües que es basa en un tu que ha deixat de ser dític de segona persona i s'ha convertit en impersonal, molt típic de l'oralitat informal però que rebrota cada vegada més sovint en textos formals: «Bona nit i tapa't», «Tu hi vas, i no en saben res», «Fer-te gran per trobar-te així...», etc. I amb un exemple que devem a l'apreciada col·lega Núria Alturo, ens podem acabar d'adonar que molt sovint les coses no són el que semblen (a primera vista o a primera oïda): quan algú, enfadat, deixa anar un enunciat com «A veure si callem, que no es pot dormir!», fixeuvos que qui ha

de callar és tothom menys ell (o sigui un *nosaltres* menys el *jo!*)... i qui vol dormir no és pas, al contrari dels exemples previs, una entitat impersonal (*es pot*), sinó justament el *jo*, l'enunciador, l'agent real que produeix l'enunciat. En fi, ¿hi ha realment tres persones gramaticals, com s'ha dit al llarg de la tradició, o només dues, com sostenen les teories pragmàtiques recents?

Com podreu comprovar, Neus Nogué ens transporta pels conflictes i les paradoxes de la dixi de persona amb una conducció exemplar, i ens en presenta les solucions d'una manera clara, precisa, no pas perquè els problemes no tinguin complexitat, sinó perquè el planteig i l'estructura de la recerca que ha elaborat i la presentació final que en fa són modèliques. N'hi ha prou afegint que el treball en què s'ha basat aquest llibre va ser guardonat amb el premi Pompeu Fabra de l'Institut d'Estudis Catalans al millor estudi de gramàtica sobre la llengua catalana de la convocatòria de l'any 2006. I val a dir que ha aparegut precisament trenta anys després del que es pot considerar segurament el primer article de pragmàtica en català i del català: «Anem o venim?», un excel·lent treball de Gemma Rigau publicat al número 8 (1976) de la revista *Els Marges* en què s'analitza per primer cop de manera rigorosa i detallada el comportament dels verbs *anar* i *venir* en català, amb tots els ets i uts d'un fenomen prou conegut i que fins i tot sol incitar nombrosos parlants al comentari meta-lingüístic *amateur*.

Neus Nogué ha basat el seu estudi en un laboriós treball de corpus, combinant exemples orals i escrits. Com que el tema és a la frontera entre la gramàtica i l'ús, no podia basar-se només en exemples construïts artificialment, com sovint fan els gramàtics i les gramàtiques. Aquest fet dóna al seu treball un valor complementari, i cal destacar-ne l'esforç.

Al llarg d'una lectura que resulta amena i entenedora, us adonareu que la descripció i l'explicació de tots els fenòmens recollits i apuntats per l'autora serveixen, en definitiva, per eixamplar les fronteres sobre el català, tant en el vessant més analític i teòric com en el de múltiples aplicacions a diversos camps i dominis, des de l'ensenyament fins als mitjans de comunicació, la lexicografia o la traducció. Per descomptat, aquesta obra serà una referència del tot indispensable a l'hora de parlar d'ara endavant de la dixi de persona en català, és a dir, de la *nostra* llengua i, en el fons, de *nosaltres*.

LLUÍS PAYRATÓ
 Departament de Filologia Catalana
 Universitat de Barcelona

1. INTRODUCCIÓ

L'estudi de la *dixi* es va començar a dur a terme d'una manera sistemàtica sobretot durant la segona meitat del segle xx. Només amb el desenvolupament dels corrents de la lingüística que assumeixen la consideració del context comunicatiu a l'hora d'explicar les característiques estructurals i el funcionament de les llengües del món, va ser possible abordar un fenomen que es caracteritza intrínsecament per l'estreta vinculació que estableix entre les formes lingüístiques i el context en què s'utilitzen.¹

Des del punt de vista semàntic, la *dixi* abasta quatre àrees diferents: l'espai, el temps, les persones i la manera. Si ens centrem en la *dixi* de persona, un repàs a la bibliografia mostra que el tractament que ha rebut aquesta àrea concreta s'ha basat sovint en una concepció simplificada del concepte de *participant* en la comunicació, que inclou només les nocions de *parlant* i *oient* (o si es vol, d'*emissor* i *receptor*), enteses, implícitament, d'una manera força imprecisa; i també permet comprovar que és relativament habitual identificar la noció de *parlant* amb la de primera persona gramatical i la d'*oient*, amb la de segona.

Els enfocaments etnogràfics, i més concretament les aportacions d'autors com Dell Hymes (1974) i Erving Goffman (1981), han proporcionat una concepció dels participants en la comunicació que supera la vaguetat a què ens acabem de referir i que proporciona unes categories d'anàlisi que resulten del tot pertinents per a l'estudi de la *dixi* de persona. Així ho va considerar Stephen C. Levinson en el seu manual de pragmàtica:

1. En aquest llibre s'utilitzen els termes *dixi* i *díctic-a*, tal com apareixen en el DIEC2. Són formes adaptades del grec a partir de la forma llatina (*ēī* → *i* → *i*) i no directament de la forma grega, que és el criteri utilitzat en altres llengües, com ara l'anglès, l'alemany, el francès, el castellà i l'italià, i que també s'ha aplicat a vegades en català (*deixi*, *deíctic-a*). Atesa la difusió que té aquesta segona opció, que d'altra banda la mateixa Secció Filològica ha aplicat a casos com l'alternança entre *poiquiloterm* i *peciloterm*, i tenint en compte que sempre és recomanable que hi hagi similitud entre els termes equivalents de les diferents llengües en àrees d'especialitat com la lingüística, creiem que aquesta institució s'hauria de plantejar d'adoptar-la també com a forma normativa. Agraïm a l'Oficina de Consultes de l'Institut d'Estudis Catalans la informació que ens ha proporcionat sobre el tractament normatiu d'aquesta qüestió.

Although person deixis is reflected directly in the grammatical categories of person, it may be argued that we need to develop an independent pragmatic framework of possible participant-roles, so that we can then see how, and to what extent, these roles are grammaticalized in different languages. Such a framework would note that the speaker or **spokesman** can be distinct from the **source** of an utterance, the **recipient** distinct from the target, and hearers or **bystanders** distinct from addressees or targets, and some times such distinctions are grammaticalized in non-obvious ways [...].

Levinson (1983: § 2.2.1)

Aquesta invitació de Levinson a trobar els vincles entre una versió revisada del concepte de *participant* i el concepte de *dixi de persona*, es pot considerar el punt d'arrencada de l'estudi que es presenta aquí.²

L'objectiu principal és posar en relació els diferents tipus de participants i les estructures lingüístiques del català que permeten fer-hi referència, i caracteritzar així la *dixi de persona* com a fenomen que se situa a la interfície entre el sistema lingüístic i l'ús, entre la gramàtica i la pragmàtica. Cal tenir en compte, d'una banda, que la referència als participants no queda limitada a la primera i la segona persona gramatical, que són les formes lingüístiques que es consideren universals per a aquest tipus de referència; i, d'altra banda, que, paral·lelament, aquestes categories gramaticals no només admeten la referència a l'enunciador i a l'enunciatari, respectivament, sinó que també s'utilitzen per a altres menes de referència.³ D'aquesta manera, es pot establir una distinció entre l'ús de les formes gramaticalitzades, prototípiques o no marcades per a la referència als participants, i l'ús de les formes no gramaticalitzades, alternatives o marcades, que té com a motivació funcional la transmissió de significats addicionals, a més del literal.

El llibre es divideix en dues parts: la primera, formada pels capítols 2 a 4, emmarca el fenomen estudiat; la segona, formada pels capítols 5 a 7, aborda l'objectiu principal del treball.

En el segon capítol es presenta una visió panoràmica del corrent principal dels estudis sobre la *dixi* que s'han dut a terme fins ara, amb una breu aproximació als estudis que s'hi han dedicat al llarg de la història de la lingüística, i especialment al llarg del segle xx i a l'inici del segle xxi.

En el tercer capítol, s'aborda la *dixi* des de diversos vessants: es caracteritza com a procediment de referència, i en relació amb el concepte de *context* i d'*origen de coordenades d'íctiques*; se'n distingeixen les diferents categories i usos; es delimita comparant-la amb dos fenòmens més que hi són molt pro-

2. Aquest treball és una versió lleugerament abreujada, i alhora també lleugerament actualitzada, de la tesi doctoral que vaig defensar el 28 de juny del 2005 a la Universitat de Barcelona. Bàsicament, els capítols que he abreujat són el segon i el tercer, i n'he actualitzat la bibliografia més general i algun detall del capítol 6.

3. Els conceptes complexos d'*enunciador* i *enunciatari* es caracteritzen amb més detall en el capítol 4.

pers, la prominència informativa i l'anàfora; i finalment, es detallen les principals estructures lingüístiques que l'han codificada en català. En el tractament d'alguns aspectes, la falta d'unanimitat entre els experts ha portat a adoptar l'opció que ha semblat més adequada amb vista a la consecució d'un marc conceptual unificat i coherent. Així, s'ha rebutjat el concepte de *dixi social*, entès com una categoria situada al costat de la d'espai, temps i persona, i en canvi s'ha argumentat la necessitat de considerar la *dixi de manera* com a categoria dística. Igualment, s'ha tractat la *dixi textual* com un ús particular de les diferents categories dístiques, i no com una categoria més.

El quart capítol caracteritza les principals categories participatives, a partir de les propostes de Goffman (1981) i Levinson (1988). Per aconseguir-ho, s'han definit els conceptes relacionats amb els *marcs participatius* que resulten pertinents per a l'anàlisi posterior; més específicament, les categories que componen el *format de producció* (o *enunciador*) i el *format de recepció* (o *enunciatari*) dels enunciats.

En el cinquè capítol, es caracteritzen des del punt de vista pragmàtic, tenint en compte els aspectes gramaticals i semàntics pertinents, el conjunt de formes que ha gramaticalitzat el català per a la referència prototípica, o no marcada, als participants en la interacció comunicativa. Per fer-ho, s'ha partit principalment de les categories participatives establertes en el capítol anterior, dels principals estudis que s'han fet sobre la dixi de persona i de l'observació de l'ús. L'opció de fonamentar l'anàlisi en les categories participatives (l'enunciador i l'enunciatari), i no en les formes que les codifiquen (usos de la primera persona del singular, usos de la segona...), respon a la concepció que l'estructura lingüística codifica un seguit de categories i relacions socials que hi són prèvies.

Un cop caracteritzada la referència dística personal gramaticalitzada o prototípica, en el sisè capítol es fa el mateix amb les formes alternatives, les no prototípiques o marcades, per a la referència als participants. També aquí s'ha seguit la caracterització efectuada en el capítol quart, i també s'ha sistematitzat la informació obtinguda a partir de les aportacions recollides a la bibliografia i l'anàlisi d'ocurrències reals dels diferents fenòmens implicats.

Finalment, en el setè i darrer capítol s'apunten diverses vies d'anàlisi de la caracterització efectuada en els dos capítols anteriors: els processos interpretatius seguits en la identificació del referent de les expressions dístiques de persona, el caràcter icònic de les formes alternatives i la relació que es pot establir entre la caracterització obtinguda i el tractament que fan Brown i Levinson (1987) de la cortesia lingüística.

El llibre es tanca amb un breu capítol de recapitulació i conclusions, la bibliografia consultada i dos annexos.

Des del punt de vista metodològic, és pertinent fer referència a la procedència dels exemples que il·lustren els fenòmens tractats. Per fer l'estudi, es